

Mirosława Czerniawska

Politechnika Białostocka

Czy wartość „wolność” determinuje postawy wobec wolności politycznej i osobistej?

Does value ‘freedom’ determine attitudes towards political and personal freedom?

In this research attitudes towards political and personal freedom (the set of views which referred to freedom in aspects mentioned above was used) were measured as well as value system (Rokeach Value Scale). It was assumed that the attitudes depend on preference of the value ‘freedom’. The way of understanding values and attitudes as well as their mutual relations were adopted from M. Rokeach’s theory. They are regarded as elements of a system of beliefs, among which formal and functional relations take place. The sample of 704 students from department of pedagogy and department of management was examined. Analysis of data revealed that the acceptance of political and personal freedom was connected with higher preferences of the value of ‘freedom’ but dependences were in the edge of statistical relevance.

Key words: value system, attitudes towards political and personal freedom.

Wprowadzenie

Wartości i postawy jako elementy systemu przekonań – koncepcja Milto-na Rokeacha. U podstaw teorii wartości M. Rokeacha (1973) leży założenie dotyczące natury człowieka, który dąży do uporządkowania świata idei, ludzi i autorytetów w pewne harmonijne relacje. Efektem tego rodzaju zabiegów jest ukształtowanie się systemu przekonań, który odnosi się do własnej osoby (przekonania na temat własnego Ja, system wartości ostatecznych, system wartości instrumentalnych, systemy postaw, pojedyncze postawy, przekonania o własnych zachowaniach), innych ważnych osób (przekonania o wartościach, postawach i zachowaniach osób znaczących) oraz obiektów fizycznych.

W charakteryzowanym modelu przekonań wartości i postawy są jasno rozdzielone (nie są konceptualnie równoważne). Wartości są definiowane

jako naczelne zasady w życiu, uporządkowane hierarchicznie ze względu na znaczenie. Mają bardziej transcendentalny charakter. Decydują o wyborach, rozwiązywaniu konfliktów i stają się imperatywem działania. Cechują się – w porównaniu z postawami – wyższym poziomem abstrakcyjności i trwałości. Postawy mają z kolei bardziej konkretny charakter i są podstawą wartościowania określonych obiektów. Oba konstrukty połączone są w sieć hierarchiczną. Priorytety w sferze wartości określają postawy, ukierunkowują ich organizację w systemie, pozwalają je przewidywać i uzasadniać. Ujawniają się w licznych (jeżeli nie we wszystkich) postawach. Im bardziej postawa sprzężona jest z wartościami, tym trudniej ją zmienić. Jednocześnie, z wartościami w większym stopniu powiązane są postawy silne: postawy te „opierają” się na wartościach (Rokeach 1980; Maio, Olsen 1998). Postawy różnią się więc od wartości stopniem ogólności i centralności, odpornością na modyfikację oraz bezpośredniością związku z sytuacją. Jednocześnie cechują się one podobieństwem w tym sensie, że są strukturami poznawczymi, które integrują informacje, sprzyjają przystosowaniu i optymalizowaniu funkcjonowania. Kształtowanie lub przejmowanie postaw zgodnych z systemem wartości, umożliwi utrzymanie pozytywnego obrazu własnej osoby (poczucia własnej wartości).

Związku postaw z wartościami uczy się człowiek w trakcie nabywania doświadczeń. Chociaż między tymi konstrukcjami pojawiają się spójne relacje, to mogą one ulec modyfikacji wskutek nabywania nowych informacji. Systemy przekonań poszczególnych ludzi różnią się pod względem zawartości i strukturalnej organizacji. Jeżeli jednak któraś z wartości zajmuje wysoką pozycję, to cechuje się łatwiejszą aktywizacją i ukierunkowuje zakres gromadzonych w danym kontekście informacji oraz ich ocenę (Feather 1996). Na przykład, osoba, która wysoko ceni „wolność”, nastawiona będzie na informacje odnoszące się do wolności wyboru i niezależności osobistej.

Wartość „wolność” jako czynnik prognozujący postawy i zachowania – przegląd badań. M. Rokeach (1973, 1979) utrzymuje, że w analizach różnorodnych problemów w naukach społecznych powinny być uwzględniane wartości. Szczególne znaczenie przypisywał autor wartościom „wolność” i „równość”. Od ich specyficznego układu w systemie są uzależnione ideologie, postawy i zachowania w obszarze społeczno-politycznym. Poniżej zaprezentowane zostaną wyniki badań weryfikujących to założenie, a zwłaszcza tych, które odnoszą się do wartości „wolność”.

Wartość „wolność” wchodzi także w skład modelu S.H. Schwartza, który przedstawiony został postaci tzw. koła wartości (autor dążył do określenia strukturalnej organizacji systemu wartości). Model ten podlegał ewolucji

i licznym modyfikacjom. W jednym z nich opisano wartości w dwóch dwubiegunowych wymiarach:

- konserwatyzm (zachowawczość) – otwartość na zmiany;
- wzmocnienie własnego Ja – przekroczenie własnego Ja.

W skład tych dwóch wymiarów wchodzi 7–10 typów wartości. Ich liczba uzależniona jest od faktu, czy opis odbywa się na poziomie kulturowym, czy na poziomie indywidualnym. W skład każdego typu wchodzi od kilku do kilkunastu pojedynczych wartości. Wartość – podobnie jak w koncepcji Rokeacha – rozumiana jest jako pojęcie abstrakcyjne. Przykładem takiego pojęcia jest „wolność”. Ze szczegółową charakterystyką relacji pomiędzy wskazanymi konstruktami zapoznać można w publikacjach S.H. Schwatza (1994, 1996). W dalszej części artykułu wyjaśnione zostały te, które są istotne z punktu widzenia analizowanych badań.

M. Rokeach i współpracownicy (1973) dowiedli, że akceptacja wartości „równość” i „wolność” wiąże się z postawami konserwatywnymi i liberalnymi. Konserwatyzm koreluje pozytywnie z wartościami z listy Rokeacha związanymi z obroną ego i autorytetem, jak na przykład: „zbawienie”, „bezpieczeństwo”, „czystość”, a negatywnie z wartościami: „równość”, „wolność”, „miłość”, „przyjemność”, a także z wartościami intelektualnymi (Feather 1979).

L. Skitka i P.E. Tetlock (1993) – odwołując się do modelu Schwartz’a i stosując jego Skalę Wartości – dowiedli, że akceptacja ideologii politycznej konserwatyizmu bądź liberalizmu wiąże się z wymiarami wartości: „konserwatyzm” i „otwartość na zmiany”. Wymiary te odzwierciedlają konflikt między dążeniem do stabilności i kultywowaniem tradycji (submisyjne ograniczenie Ja) a dążeniem do zmian i wysokim wartościowaniem autonomii, przejawiającej się w niezależności myślenia i działania. Konserwatyzm (rozumiany jako ideologia polityczna) był pozytywnie skorelowany z typami wartości „konformizm” (powstrzymanie się od społecznie nieakceptowanych odruchów i działań) i „bezpieczeństwo” (stabilność i ochrona społeczeństwa, związków z innymi ludźmi i samego siebie), wchodzących w skład wymiaru „konserwatyzm”, zaś negatywnie z typami wartości „stymulacja” (podniecie, nowość, wyzwanie), „samodzielność” (niezależność myślenia i działania) i „hedonizm” (przyjemność, gratyfikacje zmysłowe), wchodzących w skład wymiaru „otwartość na zmiany”. Należy podkreślić, że wartość „wolność” przynależy do wymiaru „otwartość na zmiany” i typu „samodzielność”.

Systemy wartości stały się przydatne w opisie mentalności ekstremistów lewicowych. Cenili oni wyżej humanizm, egalitaryzm, samodyscyplinę i oryginalność, rozwój własnego Ja i autonomię (Trenton; por. Jakubowska 2002). Mniejsze znaczenie przypisywali natomiast wartościom konwencjonalnym, zwyczajom i normom, prestiżowi i religii (Rokeach oraz Ray, por.

Jakubowska 2002). L.P. Van Snippenburg i P. Scheepers (Jakubowska 2005), badając społeczeństwo holenderskie, stwierdzili, że osoby skłonne do radykalnych zachowań politycznych (na przykład nielegalnych strajków, okupowania dróg i budynków) wyżej cenią wartości określane mianem postmodernistycznych, przywiązują wagę do wolności w głoszeniu poglądów politycznych i nieskrępowanej aktywności politycznej. Autorzy zauważyli, że skłonność do zachowań radykalnych może zostać zaktywizowana w sytuacji zagrożenia możliwości realizacji ważnych wartości.

Przekonanie, że systemy wartości determinują poglądy na kwestie ustrojowe podtrzymywane jest także przez S.H. Schwartz (2003). Pozytywny stosunek do demokracji zaznacza się wyraźniej wśród społeczeństw przypisujących znaczenie wartościom „autonomii intelektualnej” (niezależność myślenia i działania; w skład tego typu wchodzi wartość „wolność”), „autonomii emocjonalnej” (przyjemność, gratyfikacje zmysłowe, podniecie, nowość, wyzwanie) i „mistrzostwa” (umiejętności ujawniane zgodnie ze standardami społecznymi). Te typy wartości mają charakter indywidualistyczny, wiążą się z aktywnością własną podmiotu, samorealizacją, sprawowaniem kontroli nad własną osobą i otaczającym światem. K. Skarżyńska (2005), analizując wyniki badań przeprowadzonych w Polsce w drugiej połowie lat 90. zauważyła, że wartości indywidualistyczne wiążą się zarówno z akceptacją demokracji (Skarżyńska; Boski), jak i jej rozumieniem (Reykowski). Pozytywna ocena demokracji współwystępuje z wyższą preferencją wartości „wolność” oraz wartości związanych z osiągnięciami i „urozmaiconym życiem, pełnym przygód i wrażeń”.

Szczególne preferencje wartości predysponują ludzi do szczególnych postaw politycznych i leżą u podstaw szeroko rozumianej aktywności politycznej. Przeprowadzone badania polityków (Thannhauser, Caird 1990; Rokeach 1979; Searing 1979; Cochrane i in. 1979) i ugrupowań społecznych (Ball-Rokeach, Tallman 1979) wykazały, że przynależność do organizacji politycznych warunkowana jest względną preferencją wartości „wolność” i „równość”, przy czym ideologiczne przekonania polityków związane są głównie z drugą z wymienionych wartości.

M. Rokeach (1973) interesował się systemem wartości osób różniących się stopniem zaangażowania politycznego. Współwystępowało ono z wyższą preferencją wartości „wolność” i „równość” lub przynajmniej jednej z nich. W badaniach wskazano również na znaczenie wartości w oddawaniu głosów na partie polityczne oraz przewidywaniu wyników głosowania (Rokeach 1973; Feather 1994; Heaven 1991; Mayton, Furnham 1994). Regularne związki pomiędzy preferencją wartości i wyborem partii politycznych stwierdzili M. Barnea i S.H. Schwartz (1998). Autorzy przeprowadzili badania w Izraelu,

w którym – ich zdaniem – ujawnia się silna opozycja pomiędzy konserwatyzyzmem/nacjonalizmem (eksponowanie elementów związanych z tradycją, bezpieczeństwem i aspiracjami narodowościowymi) oraz liberalizmem/antytradycjonalizmem (eksponowanie elementów związanych z tolerancją, prawami obywatelskimi i wolnością osobistą). Badani studenci wskazywali partię, która reprezentuje ich poglądy polityczne. Okazało się, że nacjonaści wyżej cenili wartości typu: „tradycja” (przywiązanie do kulturowych i religijnych obyczajów oraz idei) i „bezpieczeństwo” (stabilność i ochrona społeczeństwa, związków z innymi ludźmi i samego siebie). Te typy wartości wchodziły w skład wymiaru „konserwatyzyzm”. Liberalowie cenili natomiast wyżej wartości typu: „uniwersalizm” (tolerancja i ochrona wszystkich ludzi i całej przyrody) i „samodzielność” (niezależność myślenia i działania). Pierwszy z typów należy do wymiaru wartości „przekroczenie własnego Ja” i odzwierciedla skłonność do koncentracji na innych ludziach, drugi zaś – do wymiaru wartości „otwartość na zmiany”. Przypomnijmy, że „wolność” wchodzi w skład typu wartości „samodzielność”. Zdaniem wymienionych autorów, ideologia poszczególnych partii politycznych jest konfrontowana przez wyborcę z jego indywidualnym systemem wartości, a to z kolei determinuje zachowania wyborcze. Prawdopodobieństwo oddania głosu na daną partię wzrasta wraz ze stopniem podobieństwa wartości lansowanych przez partię i preferowanych przez jednostkę. Jednocześnie, analiza ideologii danej partii pozwala przewidzieć preferencje wartości osób na nią głosujących oraz wynik głosowania.

P. Suedfeld i współautorzy (1994) badali zwolenników czterech partii politycznych w Kanadzie. Stwierdzili, że ludzie ceniący „określone” wartości afirmują też „określone” partie polityczne. Jednocześnie, członkowie partii lewicowych rangują wartości „wolność” i „równość” na bardziej zbliżonych poziomach niż członkowie partii prawicowych, co ma konsekwencje dla przedsięwzięć politycznych.

C.P. Middendorp oraz A. Felling i J. Peters (Raaijmakers i in. 1998) ukazałi, że u podstaw przekonań politycznych leżą dwa wymiary, które określone zostały jako: konserwatyzyzm/progresywność ekonomiczna oraz konserwatyzyzm/progresywność kulturowa. Zdaniem C.P. Middendorpa, bazują one na wartościach „wolność” i „równość”, a więc tych, które mają priorytetowe znaczenie w teorii Rokeacha. Autor ukazał – na przykładzie ludności duńskiej – że oba wymiary leżą u podstaw poglądów w takich kwestiach, jak: różnice w dochodach, wolność i prawa imigrantów, dystrybucja dóbr czy prawa kobiet. Owa prawidłowość ujawniła się zarówno wśród adolescentów, jak i osób starszych.

W kategoriach systemów wartości rozważany jest też problem szeroko rozumianych kwestii społecznych i relacji międzyludzkich. Wartości dostarczają tak jednostce, jak i grupie standardów wskazujących, jak należy

regulować stosunki z innymi grupami, jak zachowywać się i jak usprawiedliwiać negatywne względem grupy zachowania (Kristiansen, Zanna 1994; Sagiv, Schwartz 1995). W pracach badawczych rozpatrywano na przykład stosunek do odmiennych grup etnicznych i rasowych. L. Sagiv i S.H. Schwartz (1995) analizowali kontakty między grupą większościową i mniejszościową na przykładzie Żydów izraelskich i Arabów. Gotowość do kontaktu była skorelowała pozytywnie z wymiarem wartości „otwartość na zmiany”, a konkretnie z typem wartości „samodzielność” (niezależność myślenia i działania; w jego skład wchodzi wartość „wolność”) i „stymulacja” (podniety, nowość, wyzwanie). Negatywnie była ona natomiast skorelowana z trzema typami wartości wchodzących w skład wymiaru „konserwatyzm”: „tradycja” (przwiązanie do kulturowych i religijnych obyczajów oraz idei), „konformizm” (powstrzymanie się od społecznie nieakceptowanych odruchów i działań) i „bezpieczeństwo” (stabilność i ochrona społeczeństwa, związków z innymi ludźmi i samego siebie). Z gotowością do kontaktu z mniejszościową grupą arabską korelował również pozytywnie typ wartości „osiągnięcia” (umiejętności ujawniane zgodnie ze standardami społecznymi; ten typ wartości wchodzi w skład wymiaru „wzmocnienie własnego Ja”, który odzwierciedla skłonność do koncentracji na własnej osobie).

Podsumowując powyższe rozważania należy podkreślić, że wartość „wolność” wpływa na postawy w stosunku do kwestii politycznych i społecznych. Od jej położenia w systemie uzależniona jest akceptacja określonych celów polityki społecznej i aktywności politycznej.

Problem badawczy i hipotezy

W prezentowanym badaniu dążono do ustalenia, czy ujawniają się i jaki mają charakter relacje pomiędzy wartością „wolność” a postawami wobec wolności? Czy oba konstrukty są ze sobą powiązane? Interesowano się poglądami studentów na temat wolności politycznych, tj. wolności słowa i publicznych wypowiedzi, prawa do zrzeszania się w organizacjach społecznych i politycznych niezależnie od państwa, oraz wolności osobistych, tj. prawa decydowania w kwestiach aborcji i eutanazji. Wolność w wymiarze politycznym stanowi naczelną zasadę demokracji (zwłaszcza w jej liberalnej wersji) i jest silnie akcentowana w okresie przeobrażeń ustrojowych (jako opozycja do scentralizowanej władzy). Prawo autonomii decyzji w sprawie aborcji i eutanazji polaryzuje – jak wiadomo – opinie polskiego społeczeństwa. Założono, że wartość „wolność” ma istotne znaczenie dla treści zaprezentowanych wyżej postaw. Wyższa preferencja wartości „wolność” wiąże się z aprobatą

wolności politycznej i osobistej, niższa jej preferencja z kolei – z aprobatą ograniczeń we wskazanych kwestiach (hipoteza 1).

Hipoteza ta ma uzasadnienie w teorii M. Rokeacha (1973), zgodnie z którą system przekonań jest względnie spójny i uporządkowany hierarchicznie. Organizacja strukturalna oznacza, że przekonania nie egzystują w izolacji od innych, lecz są powiązane ze sobą w ramach systemu (zachodzi między nimi formalny i funkcjonalny związek). Wartości – będąc przekonaniem bardziej ogólnymi (abstrakcyjnymi) i silniej powiązanymi z koncepcją Ja – ukierunkowują organizację postaw, pozwalają je przewidywać i uzasadniać. Jednocześnie, transformacja wartości na postawy związana jest ze zróżnicowaniem ważności wartości (por. część teoretyczna niniejszego artykułu). Regulacyjny wpływ wartości „wolność” na postawy i zachowania potwierdzony był w licznych badaniach (por. przegląd badań zamieszczony powyżej).

Metoda

Osoby badane. W badaniu wzięło udział 704 osoby. Zintegrowane zostały dane uzyskane w 2003 (325 osób) i 2008 (379 osób) roku. Około 50% uczestników studiowało na Wydziale Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu w Białymstoku, około 50% – na Wydziale Zarządzania Politechniki Białostockiej. Wiek osób badanych mieścił się w przedziale 20–24 lata. Badanie miało charakter anonimowy.

Narzędzia badawcze. Postawy zdiagnozowane zostały na podstawie zestawu poglądów wobec wolności politycznej i osobistej. Respondentom przedstawiono cztery pary twierdzeń (zamieszczone są one w tabeli 1). Każda para zawiera dwa opozycyjne poglądy (stanowiska). Zadaniem osób badanych była ocena tych poglądów, tj. wybór jednej z dwóch opcji, tej, która w większym stopniu odzwierciedla przekonania jednostki odnośnie do analizowanych problemów. Postawy 2, 3 i 4 skonstruowane zostały przez autorkę badań. Twierdzenia wchodzące w skład postawy 1 zaczerpnięto z pracy pod redakcją J. Reykowskiego (1993) *Wartości postawy Polaków a zmiany systemowe*.

Preferencje wartości określone zostały za pomocą Skali Wartości Rokeacha (Brzozowski 1989), która składa się ze skali wartości ostatecznych i skali wartości instrumentalnych. W skład pierwszej z nich wchodzi między innymi wartość „wolność”. Osoby badane zobowiązane były do uporządkowania wartości przez przypisywanie im odpowiednich rang (rangi zawierają się w przedziale od 1 do 18, przy czym «1» oznacza wartość cenioną najwyższą, «18» – wartość cenioną najniższą).

Wyniki

W niniejszym badaniu założono, że wartość „wolność” stanowi ważny punkt odniesienia kształtowaniu postaw wobec wolności politycznej i osobistej.

W tabeli 1 zamieszczono średnie rang preferencji wartości „wolność” w grupach wyodrębnionych ze względu na wybór opcji postawy (1, 2) oraz wyniki analizy statystycznej testem Wilcoxon dla dwóch prób niezależnych. Dokonano porównań wskaźników preferencji wartości między grupami różniącymi się wyborem opcji postawy.

Tabela 1. Analiza porównawcza wskaźników preferencji wartości „wolność” w zależności od wyboru opcji postawy

Lp.	Opcje postawy	Postawy wobec wolności	Wskaźniki preferencji wartości „wolność”	Wyniki analizy statystycznej
1	1	W społeczeństwie powinna istnieć wolność słowa i możliwość publicznego wypowiedzania różnych treści. Tylko wolne media zapewniają forum dla debaty publicznej: umożliwiają kontrolowanie rządu i informowanie ludzi.	7,40*	w = 1,82 p = 0,069
	2	Nie wolno dopuszczać do ujawnienia przez środki masowego przekazu szkodliwych treści, szczególnie takich, które są niezgodne ze stanowiskiem władzy. Krytyka w wielu sytuacjach jest niewskazana, ponieważ obniża autorytet i ośmiesza władzę.	8,46	
2	1	Powinna istnieć możliwość tworzenia przez ludzi organizacji społecznych i politycznych niezależnie od państwa. Prawo zrzeszania się jest niezbędnym warunkiem działalności politycznej.	7,30	w = 1,81 p = 0,070
	2	Organizacje społeczne i polityczne powinny być podporządkowane dobru ogółu. Rząd powinien mieć możliwość kontrolowania działalności wszystkich organizacji.	7,83	
3	1	Człowiek powinien samodzielnie podejmować decyzje w różnych kwestiach, także w kwestii aborcji. Na tym, między innymi, polega wolność człowieka.	7,20	w = 1,78 p = 0,075
	2	Aborcja jest faktem nie tylko nagannym moralnie, ale powinna być zakazana prawnie i surowo karana.	7,75	
4	1	Eutanazja powinna być zagwarantowana prawnie (zalegalizowana): człowiek ma prawo do godnej śmierci i skrócenia cierpień w przypadku nieuleczalnej choroby.	7,25	w = 1,61 p = 0,107
	2	Eutanazja to problem, który nie powinien ujrzeć światła dziennego. W żadnym przypadku człowiek nie może decydować o odebraniu sobie życia.	7,76	

* średnie arytmetyczne rang wartości „wolność” w zależności od wyboru opcji postawy (1 lub 2); ranga «1» oznacza wartość najwyższej preferowaną, ranga «18» – wartość najniższej preferowaną; w – wynik analizy statystycznej testem Wilcoxon dla dwóch prób niezależnych; p – poziom istotności statystycznej.

Źródło: badania własne.

Demokracja jest identyfikowana z wolnością, a bardziej konkretnie – z zestawem politycznych, obywatelskich i socjalnych wolności: sumienia, wiary, myśli, poglądów, słowa i szeroko rozumianej aktywności. Stwarza ona możliwość swobodnego debatowania, wyrażania opinii (wolność słowa i prasy), podejmowania własnych inicjatyw, wolnego zrzeszania się obywateli chcących osiągnąć jakieś cele (Krzemiński 2005). Jednocześnie, wolność nie może wychodzić poza ramy prawa, a tym samym prawo określa stopień wolności. Miernikiem ładu demokratycznego (wyznacznikiem demokratycznego państwa) jest zatem konsekwencja w przestrzeganiu wolności i praw obywatelskich. Należy podkreślić, że przywiązanie do wolności ujawnia się wśród osób związanych z ideologią liberalną i odzwierciedla ich skłonności indywidualistyczne. Te z kolei powinny rokować pozytywnie jeśli chodzi o akceptację i realizację zasad demokracji. Zgoda na ograniczenie wolności w imię „dobra ogółu” (gdy wymaga tego interes państwa) cechuje osoby myślące kategoriami kolektywistycznymi.

Wolność słowa rozumiana jest jako prawo wypowiedzania się w szeroko rozumianych kwestiach politycznych i wyrażania interesów społecznych. Obejmuje ona krytykę urzędników, rządu, ustroju oraz panującej ideologii. Wiąże się również z dostępem do różnych źródeł informacji oraz ich ochroną prawną (Dahl 1995; Wasilewski 2005). Można powiedzieć, że stopień i sposób korzystania z wolności słowa wskazuje na zakorzenienie demokracji w danym społeczeństwie. W niniejszym badaniu interesowano się odpowiedzią na pytanie, czy akceptacja wolności w tym zakresie współwystępuje z wyższą preferencją wartości „wolność”?

W przemianach demokratycznych w Polsce silnie podkreślane były idee związane z wolnością słowa. Znaczenie wolności w tym zakresie akcentowane było przez ponad 90% osób uczestniczących w badaniu. Respondenci opowiadający się za wolnością słowa i możliwością publicznego wypowiedzania różnych treści cenili relatywnie wyżej wartość „wolność”. Respondenci wskazujący, że nie wolno dopuszczać do ujawnienia przez środki masowego przekazu szkodliwych treści, szczególnie takich, które są niezgodne ze stanowiskiem władzy, lokowali tę wartość na relatywnie niższych pozycjach. Różnice w preferencji wartości były istotne na poziomie tendencji (por. tab. 1, postawa 1).

Jednym z istotnych wyznaczników przekształceń systemowych w Polsce jest formowanie się społeczeństwa obywatelskiego, opierającego się na pluralizmie organizacji i dobrowolnym, oddolnym współdziałaniu. Obywatelom powinno przysługiwać prawo tworzenia względnie niezależnych organizacji (w tym partii politycznych), klubów, stowarzyszeń czy fundacji, które umożliwiają wyrażanie i uzgadnianie interesów różnych grup społecznych, kontrolę

władzy, wspólne działanie w realizacji określonego celu i podnoszenie jakości życia społecznego. Prawo to ujmowane jest kontrastowo w stosunku do modelu poprzedniego – państwa monocentrycznego, które stanowiło organizację narzuconą odgórnie i opartą na przymusie (Dahl 1995; Wasilewski 2005; Radziejewicz-Winnicki 2008).

Ponad 65% respondentów uznało za słuszne prawo obywateli do zrzeszania się, traktując je jako warunek konieczny działalności politycznej. W grupie tej zajęła wyższe miejsce w systemie wartość „wolność”. Z kolei respondenci utrzymujący pogląd, że tego typu organizacje powinny być podporządkowane dobru ogółu, zaś rząd powinien mieć możliwość ich kontroli lokowali tę wartość na relatywnie niższych pozycjach. Różnice w preferencji wartości były istotne na poziomie tendencji (por. tab. 1, postawa 2).

Problem wolności osobistych rozpatrywano analizując postawy studentów wobec aborcji i eutanazji. Poglądy w tym zakresie podzieliły respondentów na dwie, prawie równoliczne podgrupy. Jak wiadomo, problem dopuszczalności aborcji jest w Polsce przedmiotem rozlicznych dyskusji, zaś opinie w tej kwestii silnie polaryzują społeczeństwo.

Zróznicowanie preferencji wartości „wolność” ujawniło się w analizie postawy wobec aborcji (różnica na poziomie tendencji, por. tab. 1, postawa 3). Studenci, którzy rozważali podjęcie decyzji o aborcji w kategoriach osobistego wyboru i interpretowali ją jako przejaw wolności osobistych, cenili wyżej wartość „wolność”. Z kolei studenci będący przeciwnikami aborcji z moralnego i prawnego punktu widzenia (rygorystyczne wypowiedzi potępiające aborcję) cenili ją relatywnie niżej.

W postawie 4 (por. tab. 1) interesowano się problemem eutanazji. Opinie, zgodnie z którymi eutanazja powinna być zalegalizowana prawnie, zaś człowiek ma prawo do godnej śmierci w przypadku nieuleczalnej choroby, pojawiły się w grupie osób wyżej ceniących wartość „wolność”. Wybór opcji postawy: „w żadnym przypadku człowiek nie może decydować o odebraniu sobie życia” wiązał się z kolei z niższą jej preferencją. Analiza testem Wilcoxoną wskaźników preferencji wartości wykazała jednak brak istotności różnic.

Zróznicowanie preferencji wartości „wolność” ujawniło się w poglądach, w których rozważany był zakres respektowania idei wolności. Należy zauważyć, że wartość ta odzwierciedla sens analizowanych postaw. I tak, respondenci ceniący wyżej „wolność” wskazywali na konieczność zwiększenia pluralizmu politycznego. Jego realizacja jest możliwa między innymi poprzez zapewnienie wolności słowa i wolności zrzeszania się, również w przypadkach, gdy wypowiedane treści i ideologie organizacji mają charakter opozycyjny. Jednocześnie, respondenci przypisujący większe znaczenie „wolności” wskazali na zasadność pozostawienia obywatelom jak największej

prywatności i swobody działania w sferze życia osobistego (np. tak trudnych decyzji, jak aborcja czy eutanazja). Wartość „wolność” różnicuje treść poglądów w kwestiach wolności politycznych i osobistych w kierunku zgodnym z oczekiwaniami (por. hipoteza 1). Różnice we wskaźnikach preferencji wartości w zależności od wyboru opcji postawy zawierały się w przedziale 0,5––1,0 rangi. W przypadku trzech postaw były na granicy istotności statystycznej, w przypadku jednej – poniżej istotności statystycznej.

Chociaż różnice w preferencji wartości „wolność” stwierdzono przy niskich poziomach istotności statystycznej, to jednak wskazują one na aksjologiczną podstawę diagnozowanych postaw. Zaobserwowano zatem koherencję dwóch rodzajów przekonań: tych, które odpowiedzialne są za poglądy związane z organizacją życia społecznego oraz tych, które związane są z systemem wartości. Przypomnijmy, że postawa jest tym ważniejsza dla jej posiadacza, im bardziej jest powiązana wyznawanymi wartościami. Postawy takie opierają się modyfikacji i są relatywnie stabilne w czasie (Rokeach 1980; Maio, Olsen 1998).

Niniejsza praca skłania również do refleksji natury metodologicznej: czy warto badać wartości oraz w jakim stopniu przesłanki aksjologiczne pozwalają przewidzieć treść postaw i sposoby zachowań?

Według M. Rokeacha (1973), postawy i zachowania można przewidzieć na podstawie preferencji poszczególnych wartości. Autor opisał więc system wartości, czyli relatywne pozycje wartości wewnątrz hierarchii, jako decydujący o wyborach i rozwiązujący konflikty. Wartości oddziałują na postawy i są imperatywem działania. Dzieje się tak dlatego, że wartości uczulają nas na wydarzenia i mają wpływ na nasze definiowanie poszczególnych sytuacji, co z kolei implikuje zachowania. Chociaż podkreślana jest ważność relacji wartości–postawy–zachowanie oraz stopień, w jakim wartości są wykorzystywane do wyjaśnienia postaw i zachowań, to pojawiają się stanowiska podważające trafność takich założeń. Na przykład C.M. Kristiansen, A.M. Hotte i M.P. Zanna (Kristiansen, Zanna 1994; Kristiansen, Hotte 1996) utrzymują, że powiązania między wartościami, postawami i zachowaniem są zwykle słabe. Wartości odgrywają rolę raczej w usprawiedliwieniach i utrzymaniu posiadanych już postaw niż w ich rozwoju.

Uchwycenie zgodności między wartościami, postawami i zachowaniem utrudnia również fakt, że ludzie z takimi samymi postawami mogą stosować różne wartości do ich wyjaśnienia. Na przykład J.R. Eiser (Kristiansen, Zanna 1988) wykazał, że niepalący dyskutują o paleniu w kategoriach ryzyka zdrowia, podczas gdy palacze – w kategoriach przyjemności. C.M. Kristiansen i M.P. Zanna (1988) badali postawy wobec aborcji i zbrojeń nuklearnych, a następnie prosili osoby badane o rangowanie wartości i określenie związku

tych wartości z systemem postaw. Okazało się, że osoby akceptujące zbrojenia nuklearne częściej wiązały tę postawę z wartością „bezpieczeństwo narodowe”, natomiast osoby z negatywnymi postawami wobec zbrojeń nuklearnych – częściej z wartością „mądrość”. Z kolei dla zwolenników aborcji „wolność” była wartością ważniejszą i bardziej skojarzoną z postawą niż dla jej przeciwników. Dla tych drugich wartość „ludzkie życie” okazywała się cenniejsza i wyraźniej związana z postawą. Ponadto, postawy w stosunku do aborcji uzależnione są od przekonania, czy kontakty seksualne służą prokreacji, czy sprzyjają intymności i doświadczaniu przyjemności (Luker, por. Rohan 2000). Opisane prawidłowości wskazują, że poszczególne wartości łączone są z poszczególnymi postawami w swoisty sposób w przypadku każdego człowieka. Problem ten sygnalizowany był we wcześniejszych pracach Rokeacha (1973). Autor wskazał, że ludzie z różnymi postawami mają tendencję do utrzymywania odmiennych preferencji wartości, ale nie wszyscy wiążą te same postawy z tymi samymi wartościami. Niemniej jednak, interpretują postawy i zachowania odwołując się do tych wartości, które są cenione przez nich wyżej. Wyniki jego badań dowodzą, że transformacja wartości na postawy związana jest ze zróżnicowaniem ważności wartości. C. Seligman i A.N. Katz (1996) podważali z kolei założenie dotyczące stabilności systemów wartości. Wskazali, że system wartości jest dynamiczny i „konstruowany” w różnych sytuacjach. Na fakt, iż systemy wartości uzależnione są od kontekstu wskazał również P. Blackwood (Seligman, Katz 1996). Należy zauważyć, że zgodność wartości z postawami i zachowaniami może być modyfikowana przez liczne zmienne pośredniczące, związane zarówno z właściwościami jednostki, jak i czynnikami sytuacyjnymi (Wojciszke 1989). Silniejsze relacje między wartościami, postawami i zachowaniem obserwuje się wśród osób z wyraźnie wyartykułowanym pojęciem Ja. Ludzie z wyższą świadomością własnej osoby mają lepiej zorganizowaną wiedzę odnośnie do Ja, zwracają większą uwagę na wewnętrzne aspekty samego siebie, są mniej uległe i mniej podatne na sugestie. Wykazują tym samym większą niezależność wobec czynników sytuacyjnych (Schrum, McCarty 1992).

W definiowaniu wartości zwraca się uwagę na fakt, że są one strukturą poznawczą. Regulacyjna funkcja wartości uzależniona jest zatem od określonych właściwości systemu poznawczego: jego ukształtowania i stopnia rozbudowy (Wojciszke 1986). Istotne znaczenie ma charakter powiązań między poszczególnymi elementami, które przejawiają się w hierarchizacji i spójności systemu, oraz stabilność wytworzonych struktur (Czerniawska 1995). Doskonalsza organizacja struktur poznawczych warunkuje ich sprawność funkcjonalną: tworzony przez człowieka system wartości pełni funkcję kryteriów wyznaczających myślenie i działanie, a bardziej ogólnie – decyduje

o przebiegu procesów informacyjnych kierujących dokonywaniem ocen z perspektywy wartości.

Uwagi końcowe

Uzyskane wyniki badań mogą być również podstawą bardziej ogólnych rozważań. Niewątpliwie nowy system ustrojowy przyniósł społeczeństwu polskiemu więcej wolności, wzmógł oczekiwania społeczne co do jej poszerzonego zakresu, jak również zwiększającej się podmiotowości obywateli. Wolność jest jednak różnorodnie rozumiana i wartościowana w różnych obszarach życia społecznego. I tak na przykład, wolność w sferze ekonomicznej nie musi być równie atrakcyjna, jak wolność w sferze politycznej. Swoboda w realizacji jednostkowych materialnych interesów może wydawać się jakimś sensie niebezpieczna, ponieważ opiera się na zasadzie indywidualnej odpowiedzialności za własny los – z jednej strony, i na ograniczeniu interesu wspólnoty – z drugiej. Obawy ujawniają się zwłaszcza u tych ludzi, którzy znajdują się w trudnej sytuacji i oczekują pomocy ze strony innych. Problematiczne też w ich przypadku staje się korzystanie ze zdobyczy demokracji, jako że ubóstwo ogranicza wolność i możliwość kształtowania własnego życia. Jak napisał żyjący w XIX wieku angielski poeta i krytyk kultury M. Arnold (Harvey 2008), *wolność to bardzo dobry wierzchowiec, pod warunkiem, że wiadomo, dokąd jedzie* (s. 14).

Streszczenie

W niniejszym badaniu określono postawy wobec wolności politycznej i osobistej (posłużono się zestawem poglądów, które odnosiły się do wolności we wskazanym obszarze) oraz dokonano diagnozy systemu wartości (Skala Wartości Rokeacha). Założono, że postawy uzależnione są od preferencji wartości „wolność”. Sposób rozumienia wartości i postaw (jak również ich wzajemnych relacji) przejęty został z teorii M. Rokeacha. Uznawane są one za elementy systemu przekonań, pomiędzy którymi zachodzi formalny i funkcjonalny związek. W badaniu wzięło udział 704 studentów pedagogiki i zarządzania. Uzyskane wyniki pozwoliły stwierdzić, że akceptacja wolności politycznej i osobistej wiązała się z wyższą preferencją wartości „wolność”, chociaż zależności te były na granicy istotności statystycznej.

Słowa kluczowe: system wartości, postawy wobec wolności politycznej i osobistej.

Bibliografia

- Ball-Rokeach S.J., Tallman I. (1979), *Social movements as moral confrontation: With special reference to civil right*, [w:] M. Rokeach (red.), *Understanding human values*, Free Press, New York.
- Barnea M.F., Schwartz S.H. (1998), *Values and voting*, „Political Psychology”, t. 19.
- Brzozowski P. (1989), *Skala Wartości (SW). Polska adaptacja Value Survey M. Rokeacha*, Polskie Towarzystwo Psychologiczne, Wydział Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Cochrane R., Billing M., Hogg M. (1979), *Politics and values in Britain: A test of Rokeach's two-value model*, „British Journal of Social and Clinical Psychology”, t. 18.
- Czerniawska M. (1995), *Inteligencja a system wartości*, Trans Humana, Białystok.
- Dahl R.A. (1995), *Demokracja i jej krytycy*, Znak, Kraków.
- Feather N.T. (1979), *Value correlates of conservatism*, „Journal of Personality and Social Psychology”, t. 37.
- Feather N.T. (1994), *Attitudes toward high achievers and reactions to their fall: Theory and research concerning tall poppies*, [w:] M.P. Zanna (red.), *Advances in experimental social psychology* (t. 26), Academic Press, San Diego, CA.
- Feather N.T. (1996), *Values, deservingness, and achievers: Research on tall poppies*, [w:] C. Seligman, J.M. Olson, M.P. Zanna (red.), *The psychology of values: The Ontario Symposium*, (t. 8, Lawrence Erlbaum Associate, Mahwah, NJ.
- Harvey D. (2008), *Neoliberalizm. Historia katastrofy*, Instytut Wydawniczy Książka i Prasa, Warszawa.
- Heaven P.C.L. (1991), *Voting intention and the two-value model: A further investigation*, „Australian Journal of Psychology”, t. 43.
- Jakubowska U. (2002), *Ekstremizm polityczny*, [w:] K. Skarżyńska (red.), *Podstawy psychologii politycznej*, Zysk i S-ka, Poznań.
- Jakubowska U. (2005), *Ekstremizm polityczny. Studium psychologiczne*, GWP, Gdańsk.
- Kristiansen C.M., Hotte A.M. (1996), *Morality and the self: Implications for the when and how of value-attitude-behavior relations*, [w:] C. Seligman, J.M. Olson, M.P. Zanna (red.), *The psychology of values: The Ontario Symposium*, t. 8, Lawrence Erlbaum Associate, Mahwah, NJ.
- Kristiansen C.M., Zanna M.P. (1988), *Justifying attitudes by appealing to values: A functional perspective*, „British Journal of Social Psychology”, t. 27.
- Kristiansen C.M., Zanna M.P. (1994), *The rhetorical use of values to justify social and intergroup attitudes*, „Journal of Social Issues”, t. 4.
- Krzemiński I. (2005), *Społeczeństwo obywatelskie i symbole wspólnoty*, [w:] M. Drogosz (red.), *Jak Polacy przegrywają. Jak Polacy wygrywają*, GWP, Gdańsk.
- Maio G.R., Olsen J.M. (1998), *Values as truisms: Evidence and implications*, „Journal of Personality and Social Psychology”, t. 74.
- Mayton II D.M., Furnham A. (1994), *Values, world peace, and political activism*, „Journal of Social Issues”, t. 50.

- Raaijmakers Q.A.W., Verbogt T.F.M.A., Vollebergh, W.A.M. (1998), *Moral reasoning and political beliefs of Dutch adolescents and young adults*, „Journal of Social Issues”, t. 54.
- Radziejewicz-Winnicki A. (2008), *Pedagogika społeczna w obliczu realiów codzienności*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa.
- Reykowski J. (1993) (red.), *Wartości i postawy Polaków a zmiany systemowe. Szkice z psychologii politycznej*, Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, Warszawa.
- Rohan M.J. (2000), *A rose by any name? The values construct*, „Personality and Social Psychology Review”, t. 4, s. 255–277.
- Rokeach M. (1973), *The nature of human values*. Free Press, New York.
- Rokeach M. (1979), *Two-value model of political ideology and British politics*, [w:] M. Rokeach (red.), *Understanding human values*, Free Press, New York.
- Rokeach M. (1980), *Some unresolved issues in theories of beliefs, attitudes, and values*, [w:] H.E. Howe, Jr., Page M.M. (red.), *Nebraska Symposium on Motivations*, University of Nebraska Press, Lincoln.
- Sagiv L., Schwartz S.H. (1995), *Value priorities and readiness for out-group social contact*, „Journal of Personality and Social Psychology”, t. 69.
- Schrum L.J., McCarty J.A. (1992), *Individual differences in differentiation in rating of personal values: The role of private self-consciousness*, „Personality and Social Psychology Bulletin”, t. 18.
- Schwartz S.H. (1994), *Beyond individualism/collectivism: New cultural dimensions of values*, [w:] U. Kim, H.C. Triandis, C. Kağitçibaşı, S-C. Choi, G. Yoon (red.), *Individualism and collectivism. Theory, method, and applications*, t. 18, Sage Publication, Thousand Oaks, London, New Delhi.
- Schwartz S.H. (1996), *Value priorities and behavior: Applying a theory of integrated value systems*, [w:] C. Seligman, J.M. Olson, M.P. Zanna (red.), *The psychology of values: The Ontario Symposium*, t. 8, Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Mahwah, New Jersey.
- Schwartz S.H. (2003), *Mapping and interpreting cultural differences around the world*, [w:] H. Vinken, J. Soeters, P. Ester (red.), *Comparing culture, dimensions of culture in comparative perspective*, Brill, Leiden.
- Searing D.D. (1979), *A study of values in the British House of Commons*, [w:] M. Rokeach (red.), *Understanding human values*, Free Press, New York.
- Seligman C., Katz A.N. (1996), *The dynamics of value systems*, [w:] C. Seligman, J.M. Olson, M.P. Zanna (red.), *The psychology of values: The Ontario Symposium*, t. 8, Lawrence Erlbaum Associate, Mahwah, NJ.
- Skarżyńska K. (2005), *Człowiek a polityka. Zarys psychologii politycznej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Skitka L., Tetlock P.E. (1993), *Providing public assistance: Cognitive and motivational processes underlying liberal and conservative policy preferences*, „Journal of Personality and Social Psychology”, t. 65.
- Suedfeld P., Bluck S., Loewen L., Elkins D.J. (1994), *Sociopolitical values and integrative complexity of members of student political groups*, „Canadian Journal of Behavioural Science”, t. 26.

- Thannhauser D., Caird D. (1990), *Politics and values in Australia: Testing Rokeach's two-values model of politics – a research note*, „Australian Journal of Psychology”, t. 42.
- Wasilewski J. (2005), *Ideal demokracji i jego wcielenia*, [w:] U. Jakubowska, K. Skarżyńska (red.), *Demokracja w Polsce – doświadczenie zmian*, Wydawnictwo SWPS Academica, Warszawa.
- Wojciszke B. (1986), *Struktura „ja”, wartości osobiste i zachowanie*, Ossolineum, Wrocław.
- Wojciszke B. (1989), *Zgodność zachowania z dyspozycyjnymi strukturami psychicznymi*, [w:] M. Cielecki (red.), *Wybrane zagadnienia z psychologii społecznej*, t. 2, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.